

УДК 378.013

Є. П. Степанов,

кандидат педагогічних наук, доцент

(Луганського національного університету імені Тараса Шевченка)

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК НЕВІД'ЄМНОЇ СКЛАДОВОЇ СУЧАСНОГО ФАХІВЦЯ

У статті розглядаються проблеми формування у студентів в системі професійної освіти толерантності як суттєвої якості майбутнього фахівця. Розкрито сутність та вплив на розвиток теорії толерантності культурологічного підходу, концепції "діалогу культур", теорії полікультурної освіти, педагогічної герменевтики. Проаналізовано зміст та основні принципи педагогіки толерантності.

Сьогодні спостерігається загострення різних за масштабом та причинами міжособистісних конфліктів, які іноді виходять за межі держави й впливають на міждержавні відносини. Саме тому сучасне суспільство та ринок праці висувають до фахівця нові вимоги щодо його моральних, етичних та соціальних якостей. У зв'язку з цим виникає необхідність формування в суспільній свідомості толерантності, як важливого життєвого принципу, що може попередити непорозуміння, конфлікти та спроби насильства.

Важливу роль у формуванні зазначеної моральної якості особистості грає освітня система, яка може, використовуючи багатовіковий досвід виховання й передачі знань, активно ініціювати й підтримувати діалог культур, сприяти розвитку людських контактів на різних рівнях, шукати шляхи інтеграції різних філософських та релігійних учень, доктрин та концепцій. Важливість проблеми формування в людини толерантності усвідомлюється сучасними психологами й педагогами всього світу, про що свідчать дослідження Д. Зінов'єва, Н. Крилової, В. Макаєва, З. Малькової, Н. Нікандорова, Дж. Ролза, К. Уайта, В. Шадрікова, Р. Хантингтона та інших. Вітчизняні та міжнародні документи у сфері освіти та захисту прав людини й дитини декларують необхідність створення системи соціальних та педагогічних умов, що будуть сприяти формуванню толерантних відносин, поглядів і навичок відповідної поведінки.

Однак, фактично, традиційний зміст професійної освіти не завжди сприяє формуванню толерантності. Це спостерігається в багатьох підручниках історії розвитку держав, як історії війн та конфліктів. У обмеженій кількості подані навчальні матеріали, що демонструють значення співпраці, діалогу, терпимості, релігійної поваги в подоланні конфліктів. Не завжди викладачами використовуються у навчальному процесі дискусії, диспути, евристичні та ігрові методи навчання, які розвивають толерантне мислення й діяльність у майбутніх фахівців. Крім того, педагогічна спільнота України в останні десятиріччя занадто ідеологічно поляризована, що виявляється в неприйнятті поглядів інших, їх позицій, незгодженості в процесах виховання й освіти молоді, відображенні в навчальному матеріалі поляризованих точок зору на "загальнолюдські цінності", історичні факти, категоріальний апарат. Вважаємо, що відзначені протиріччя пов'язані з недостатнім формуванням толерантності як в суспільстві взагалі, так і в системі підготовки студентів вищих навчальних закладів.

Метою даної статті є дослідження основних ідей та принципів формування толерантності в освітньому процесі вищої школи.

Поняття "толерантності" (з латинської *tolerantia*) у різних мовах трактується як терпимість. Однак, ця категорія у процесі історико-культурного розвитку отримала деякі зміни, що пов'язані перш за все зі зміною міжособистісних відносин у суспільстві. Розуміння суспільством поняття "толерантність" пройшло еволюцію від "пасивного спостереження", "очікування", "поблажливості до чужої думки", яке відзначається у трактуванні даного терміну до XIX століття, до дієвої умови соціалізації у системі суспільних відносин у XX столітті.

Нам імпонує визначення толерантності, яке надає російський дослідник соціально-психологічних якостей майбутніх фахівців Д. Зінов'єв. Він визначає толерантність як моральну якість особистості, що характеризує терпиме відношення до інших людей, їх поглядам, моральним нормам та звичкам, незалежно від їх етнічної, національної або культурної належності, терпиме відношення [1]. Але толерантність передбачає також і розуміння відносності багатьох наших переконань і суджень, неможливості такого їхнього обґрунтування, що було б беззаперечним для усіх [2].

Вочевидь, психологічна готовність до терпимості та активна моральна позиція, яка виявляється у позитивній взаємодії з людьми інших культур, поглядів, позицій та орієнтацій, не виникають самі по собі, вони повинні формуватися в системі освіти. Найбільш сприятливим для формування соціокультурної толерантності є період студентства, який характеризується активним споживанням культури, значним ступенем комунікативної взаємодії, прагненням до саморефлексії. Слід констатувати, що зміст професійного розвитку особистості майбутнього фахівця у вищій школі в

останні роки був зосереджений на формуванні ініціативності, самостійності, відповідальності, набуття організаційних та управлінських умінь, розвитку власної особистості. Суспільство ж розглядає сучасного фахівця як людину професійної культури, що передбачає розвиток його соціально-психологічної компетентності та таких її аспектів, як уміння індивіда ефективно взаємодіяти з людським оточенням у системі міжособистісних відносин, набуття досвіду ціннісно-нормативної діяльності в їх соціально-професійному відношенні [3; 4; 5].

У цьому контексті В. Шадріков підкреслює, що одним із завдань, що стоять перед освітою, є виховання особистості з неідеологізованим мисленням, тобто конструктивно мислячої, особистості, що припускає множинність істин і вважає це природним явищем, особистості, що поважає позицію іншого, особистості терпимої, моральної [6]. Толерантність, як відповідна моральна якість особистості, повинна розвиватися в результаті цілеспрямованої виховної роботи у напрямку формування культури, особливо культури міжособистісних та міжнаціональних відносин.

Виховання толерантності носить багатоплановий характер, оскільки в процесі її формування стає необхідним враховувати чинники поліетнічності, багатомовності, полікультурності й поліментальності людей, що призводить до необхідності застосування полікультурної освіти. Тому виникає необхідність визначити відповідні методологічні засади виховного педагогічного впливу.

Велика кількість педагогічних концепцій та теорій дають різноманітні підходи щодо формування особистості людини. Ми підтримуємо позицію Є. Зеленова, який вважає, що до основних засад полікультурної освіти необхідно віднести гуманістичну спрямованість, креативну спрямованість, загальнопланетарну спрямованість та оптимістичну спрямованість, які відбивають тенденції суспільства до гуманізації відносин, тенденції прогресу, впевненість у можливості знайти вірні шляхи розвитку цивілізації та ефективно реалізувати їх [7].

Таким засадам, на нашу думку, відповідають декілька теорій та концепцій: культурологічний підхід, педагогіка толерантності, концепція "діалогу культур", теорія полікультурної освіти та педагогічна герменевтика. Вважаємо необхідним здійснити короткий аналіз зазначених концепцій з метою визначення можливостей формування толерантності у студентської молоді.

Сутність культурологічного підходу полягає в розкритті індивідууму всього багатства змісту світової людської культури. Завданнями культурологічного підходу у формуванні особистості є не тільки збереження, трансляція, відтворення й розвиток культури, але й умови для саморозвитку творчої індивідуальності людини, оволодіння нею культурними цінностями, необхідними для розвитку духовних сил, здібностей і вмінь, формування моральної відповідальності перед суспільством, забезпечення можливостей саморозвитку. Культурологічний підхід є тим підґрунтям, на якому базується концепція міжнаціонального виховання людей, усвідомлення причетності кожної особистості до глобалізованого громадянського суспільства.

Реалізація культурологічного підходу у ВНЗ пов'язана з наявністю в навчальних планах підготовки фахівців відповідних загальнокультурних навчальних дисциплін та їх змістовним наповненням. Саме вони мають сприяти осмисленню таких понять та категорій, як культурна традиція, духовна культура, етнічна ідентифікація, національна самосвідомість, міжкультурна комунікація, культурна конвергенція, культура міжнаціонального спілкування, співробітництво, толерантність та інші.

Розвиток особистості із застосуванням основних положень концепції "діалогу культур" В. Біблера дозволяє сформувати високий рівень культури спілкування, оскільки взагалі без цивілізованого ведення діалогу неможлива ефективна міжособистісна та міжнаціональна взаємодія. Тому проблему толерантності можливо розглядати з позиції реалізації проблеми спілкування.

Концепція "діалогу культур" передбачає перехід від "людини освіченої" до "людини культури", яка здатна поєднувати у власній свідомості цінності та форми діяльності різних культур, іноді протилежних одна одній.

Діалог як головний інструмент культури міжнаціонального спілкування реалізується у трьох площинах: міждержавній, міжгруповій та міжособистісній. Саме міжособистісному спілкуванню майбутньому фахівцеві потрібно навчитися у вищій школі. Міжособистісне спілкування – це суспільно-особистісні контакти й взаємозв'язки людей різних національностей у процесі їхньої суспільно-корисної діяльності в повсякденному житті. Діалог стає діалогом культур, коли індивідууми обговорюють звичайні питання буття, зрозумілі обом культурам.

У вищому навчальному закладі спілкування як базовий компонент діалогу культур орієнтує навчально-виховний процес на терпимість до звучання іншої мови, незвичних традицій, кухні, одягу, побуту тощо. Необхідно у студентів формувати настанову на сприйняття інонаціонального середовища, спілкування із представниками інших національностей на принципах довіри, рівноправ'я та співробітництва. Діалог культур, етика міжнаціонального спілкування є ознакою моральної культури кожного індивіда, який толерантно ставиться до іншої культури.

Важливим напрямком формування толерантності є педагогіка толерантності. Педагогіка толерантності спрямована на набуття умінь конструктивного врегулювання конфліктів, які в останній час набули загрозливого характеру, та виховання в особистості настанов на ненаситне їх подолання. Педагогіка толерантності розуміється з двох позицій. По-перше, як об'єднуючий принцип усіх прогресивних педагогів, які пропагандують дотримання прав людини в системі освіти, необхідності без застосування насильства розв'язувати будь-які протиріччя та конфлікти, що тут виникають, та взагалі заперечують різні форми агресії у закладах освіти. По-друге, що важливо для нашого дослідження, як самостійний напрям сучасної педагогіки, методичною базою якого є терпимість та толерантність як гуманістичні цінності, психолого-педагогічні умови їх розвитку та реалізація принципів терпимості й толерантної взаємодії.

Мета педагогіки толерантності – виховання молоді на основі ненасильства, в дусі толерантності, дотримуючись миру, співробітництва, поваги прав і свобод інших людей. Заперечення насильства як методу розв'язання міжособистісних, міжетнічних та міжконфесійних конфліктів – одне з важливих завдань педагогіки толерантності.

Важливим аспектом реалізації педагогіки толерантності є відображення її принципів у багатьох міжнародних нормативно-правових актах, зокрема в Декларації толерантності ЮНЕСКО, в яких зазначається, що розв'язання проблеми толерантності неможливо без будь-яких перетворень у системі освіти. Крім того, необхідно зміст педагогічної діяльності спрямувати на пошану людської гідності, оволодіння культурою миру, опанування ідей взаємного доповнення й взаємозалежності людей різних культур. С. Зеленов рекомендує в педагогіці толерантності використовувати активні методи навчання й виховання – ділові та імітаційні ігри, диспути, дискусії, обговорення, застосування можливостей мережі Інтернет, як засобу формування навичок міжкультурної комунікації [7].

Полікультурна освіта набула свого поширення у країнах, де історично співмешкають представники різних етносів, культур та релігій. Г. Дмитрієв вважає, що метою полікультурної освіти є спрямування педагогічних зусиль на запобігання нанесенню людям болю й ран тільки за те, що вони відрізняються один від одного, можливості сприймати інших такими, якими вони є: недопущення фізичного насильства, жорстокості, морального й психологічного приниження іншої людини [8].

Полікультурна педагогіка, з метою формування толерантності, спрямовує свої дії на розвиток у студентів етнокультури та громадянської спрямованості. Ці напрями взаємопов'язані й доповнюють один одного, оскільки через усвідомлення багатомірності світу та етнокультурного розмаїття краще розуміється місце культури свого народу в загальнокультурній цивілізації. Крім того, стає очевидним, що цінності, притаманні одному народові, поділяються й іншими народами. З іншого боку, вважає Р. Агадулін, громадсько-патріотичне виховання відіграє важливу роль у ставленні в студентів різних національностей єдиної суспільно значущої мети – побудови громадянського суспільства в нашій країні [9]. Толерантність, яка сформована під впливом оволодіння етнокulturою та громадського виховання, стає національною й спрямована, перш за все, на конструктивне порозуміння різних тенденцій у полікультурних державах. У контексті цього Т. Дніпрова розглядає толерантність як моральну якість та загальнолюдську цінність, що передбачає відкритість, діалог та співпрацю у міжнародних відносинах та соціальній практиці на підставі поваги мислення й образу життя інших; рівноправність та взаєморозуміння, за умов збереження та зміцнення власної позитивної національної ідентичності [10].

Педагогічна герменевтика вивчає проблеми розуміння, тлумачення та виявлення глибинного змісту освітньої, виховної діяльності. У широкому сенсі герменевтику розуміють як мистецтво розуміння та тлумачення проявів духовної діяльності людини, що є важливим аспектом виховання толерантності.

Педагогічна герменевтика, перш за все, є методом, який використовує педагог для розуміння учня, студента, його поведінки, особистісної позиції, з метою наближення викладача до розв'язання їх проблем та гуманізації життя. Використання герменевтичного підходу спрямовано на розвиток емпатії, виховання толерантності як норми життя. Шлях до толерантності – це важка емоційна, інтелектуальна праця й психологічне напруження викладача, оскільки тільки через зміну власних стереотипів, розвитку власного мислення він може побудувати толерантну взаємодію з учнями та сформувати в них цю моральну якість.

Вважаємо, що всі розглянуті нами педагогічні теорії та концепції виховання толерантності поєднані загальною гуманістичною ідеєю, взаємодоповнюють та взаємно збагачують одна одну. Вони відповідають сучасним потребам глобалізації світової спільноти й побудовані на використанні основного інструменту порозуміння – діалогу. Дослідження проблем діалогічного спілкування та можливостей формування відповідних навичок, його ведення в системі вищої освіти є подальшим напрямком наших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Зиновьев Д. В. Социокультурная толерантность – ее существенные характеристики / Д. В. Зиновьев // Парадигма. – 1998. – № 1. – С. 50-61.
2. Лекторский В. А. О толерантности, плюрализме и критицизме / В. А. Лекторский // Вопросы философии. – 1997. – № 11. – С. 46-54.
3. Виноградов В., Синюк А. Подготовка специалиста как человека культуры / В. Виноградов, А. Синюк // Высшее образование в России. – 2000. – № 2. – С. 40-42.
4. Мельничук О., Яковлева А. Модель специалиста (К вопросу о гуманизации образования) / О. Мельничук, А. Яковлева // Высшее образование в России. – 2000. – № 5. – С. 19-25.
5. Чемерис І. Нові вимоги до спеціаліста: поняття компетентності й компетенції / І. Чемерис // Вища освіта України. – 2006. – № 2. – С. 84-87.
6. Шадриков В. Д. Деятельность и способности (Программа "Обновление гуманитарного образования в России") / В. Д. Шадриков. – М.: Логос, 1994. – 287 с.
7. Зеленов Є. Педагогічні основи планетарного виховання студентської молоді / Є. Зеленов // Вища школа. – 2008. – № 12. – С. 62-78.
8. Дмитриев Г. Д. Многокультурное образование / Г. Д. Дмитриев. – М.: Нар. образование, 1999. – 208 с.
9. Агадуллін Р. Р. Позанавчальна виховна робота у ВНЗ: досвід формування полікультурної компетентності сучасного вчителя / Р. Р. Агадуллін // Педагогіка і психологія. – 2007. – № 2. – С. 64-73.
10. Днепрова Т. П. Национальная толерантность в биополярном отечественном образовании / Т. П. Днепрова // Педагогика. – 2009. – № 2. – С. 26-31.

Матеріал надійшов до редакції 05.05. 2010 р.

Степанов Е. П. Формирование толерантности как неотъемлемой составляющей современного специалиста.

В статье рассматриваются проблемы формирования у студентов в системе профессионального образования толерантности как существенного качества будущего специалиста. Раскрыта сущность и влияние на развитие теории толерантности культурологического подхода, концепции "диалога культур", теории поликультурного образования, педагогической герменевтики. Проанализировано содержание и основные принципы педагогики толерантности.

Stepanov E. P. Formation of Tolerance as an Integral Part of a Modern Specialist.

The problems of students' tolerance formation as an important property of future specialist are examined in the system of professional education. The essence and influence on development of the theory of cultural tolerance approach, the concept of "dialogue of cultures", theory of multicultural education, educational hermeneutics is disclosed. The content and basic principles of tolerance pedagogics are analysed.